

You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice

Title: Zbiory specjalne Biblioteki Uniwersytetu Śląskiego

Author: Marzena Smyła

Citation style: Smyła Marzena. (2018). Zbiory specjalne Biblioteki Uniwersytetu Śląskiego. W: M. Kycler, D. Pawelec, B. Warząchowska (red.), „Biblioteka Uniwersytetu Śląskiego w pięćdziesięciolecie istnienia” (S. 93-106). Katowice : Oficyna Wydawnicza Wacław Walasek

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIWERSYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Zbiory specjalne Biblioteki Uniwersytetu Śląskiego

Termin *zbiory specjalne* w bibliotekarstwie jest stosowany dla określania szczególnego rodzaju dokumentów bibliotecznych, rękopisów, starych druków, zabytkowej kartografii, ikonografii oraz, co nie jest powszechnie przyjęte, obiektów XIX- i XX-wiecznych, które można uznać za zbiory zabytkowe ze względu na ich unikatowość, bibliofilski charakter, walory historyczne, poznawcze lub fizyczne. Często do zbiorów specjalnych zalicza się dokumenty życia społecznego (afisze, ulotki, druki ulotne, teatralia), a także materiały audiowizualne i inne nietypowe dokumenty biblioteczne. Biorąc pod uwagę ową różnorodność zbiorów specjalnych Artur Jazdon zaproponował podział na tradycyjne zbiory specjalne (rękopisy, stare druki, kartografia, ikonografia) i materiały specjalne (m.in. materiały audiowizualne, mikrofilmy, dokumenty elektroniczne)¹.

Zbiory specjalne w każdej bibliotece zajmują szczególne miejsce. Niniejszy tekst jest próbą scharakteryzowania zbiorów specjalnych Biblioteki Uniwersytetu Śląskiego, określenia ich roli w stosunkowo młodej placówce jaką jest ta książnica.

Zagadnienia dotyczące zbiorów specjalnych w Bibliotece Uniwersytetu Śląskiego były kilkakrotnie podejmowane w opracowaniach naukowych i popularnonaukowych. Do najważniejszych należy *Katalog starych druków w zbiorach Biblioteki Uniwersytetu Śląskiego* Lidii Czech (Katowice 1996). Autorka we *Wstępie* scharakteryzowała również katalogowany zasób². Lidia Czech jest także autorką szkicu *Biblioteka Uniwersytetu Śląskiego. Zbiory specjalne*, w którym został omówiony księgozbiór podręczny i właściwe zbiory specjalne³. Marzena Smyłła wstępnie przebada-

---

¹ A. JAZDON: *Zbiory specjalne – luksus czy narodowy obowiązek?* W: *Stan i potrzeby polskich bibliotek uczelnianych. Materiały ogólnopolskiej konferencji naukowej. Poznań 13–15.11.2002*. Red. A. JAZDON, A. CHACHLIKOWSKA. Poznań 2002, s. 149–153.

² L. CZECH: *Katalog starych druków w zbiorach Biblioteki Uniwersytetu Śląskiego*. Katowice 1996.

³ *Biblioteka Uniwersytetu Śląskiego. Zbiory specjalne*. [Tekst L. CZECH, red. D. ROTT]. Katowice 2004.

ła i scharakteryzowała księgozbiór Zofii i Zygmunta Żuławskich⁴. Osobne opracowania dotyczą także Kolekcji Themersonów⁵.

Biblioteka Uniwersytetu Śląskiego zapewnia przede wszystkim dostęp do współczesnej literatury naukowej i dydaktycznej, książek, czasopism, dokumentów elektronicznych i baz danych. Obok wymienionych zasobów gromadzi również zbiory specjalne (m.in. rękopisy, stare druki, zbiory graficzne i kartograficzne), a także cenne zasoby literatury XIX- i XX-wiecznej. Ze względu na historyczną wartość i zabytkowy charakter druki te wymagają odmiennego traktowania. Zbiory specjalne udostępniane są sporadycznie, głównie w celach naukowych, a także w formie prezentacji dla studentów, dzięki czemu spełniają istotną rolę dydaktyczną.

Do tworzenia Oddziału Zbiorów Specjalnych przystąpiono w październiku 1978 roku⁶. Zadania związane z organizacją jednostki powierzono kustosz dyplomowanej Lidii Czech⁷, która pełniła funkcję kierownika Oddziału do 2000 roku. W latach 2001–2007 Oddziałem kierowała Ewa Jarzębska⁸.

W pierwszym etapie prac dokonano przeglądu istniejących zasobów Biblioteki Głównej, wyselekcjonowano zbiory specjalne oraz materiały przeznaczone do księgozbioru podręcznego. Od 1981 roku rozpoczęto gromadzenie prac doktorskich (na prawach rękopisu). Obok zbiorów specjalnych do Oddziału trafiały wówczas – używając określenia Artura Jazdona – *materiały specjalne*, czyli między innymi materiały audiowizualne, mikrofilmy, dokumenty elektroniczne.

---

⁴ M. SMYŁŁA: *Księgozbiór Zygmunta Żuławskiego – rekonesans badawczy*. W: *Biblioteka otwarta. Wczoraj i jutro Biblioteki Uniwersytetu Śląskiego*. Red. M. KYCLER, D. PAWELEC. Katowice 2008, s. 225–241.

⁵ *Archiwum Themersonów w Polsce*. Red. A. DZIADEK, D. ROTT przy współudziale K. BYTOMSKIEJ. Katowice 2003; K. WOJTEK: *Trzy w jednym, czyli Biblioteka Wydziału Filologicznego Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach*, „Nowa Biblioteka” 2011, nr 1 (8), s. 131.

⁶ *Sprawozdania z działalności Biblioteki Głównej i bibliotek wydziałowych za rok 1978*. Katowice 1979 (mps); *Sprawozdanie z organizacji Oddziału Zbiorów Specjalnych w okresie od X 1978 r. do końca XII 1979 r.* Katowice 1980 (mps); A. MOLENDĄ, W. DZIADKIEWICZ: *Biblioteka Główna UŚ – coraz lepiej służyć działalności uczelnianej*. „Biuletyn Informacyjny Uniwersytetu Śląskiego” 1980, nr 3 (33), s. 66.

⁷ Lidia Czech – historyk, emerytowany starszy kustosz dyplomowany wieloletni pracownik Działu Starych Druków Biblioteki Jagiellońskiej. W 1976 roku rozpoczęła pracę w Bibliotece Głównej Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Organizator i kierownik (1979–2000) Oddziału Zbiorów Specjalnych. Autorka m.in. *Katalogu starych druków w zbiorach Biblioteki Uniwersytetu Śląskiego* (Katowice 1996). Zob. też: [Biogram]. W: *Biblioteka Uniwersytetu Śląskiego. Zbiory...*, s. 24; M. KYCLER: *Rozwój kwalifikacyjny kadry Biblioteki Uniwersytetu Śląskiego w latach 1968–2007*. W: *Biblioteka otwarta...*, s. 27.

⁸ Ewa Jarzębska pracę w Oddziale Zbiorów Specjalnych rozpoczęła w 1983 roku (jeszcze w trakcie studiów bibliotekoznawczych). W latach 2001–2008 była kierownikiem Oddziału. Aktualnie jest pracownikiem Samodzielnej Sekcji Kontroli i Selekcji Zbiorów.

Duża część kolekcji starych druków jak i szereg cennych wydawnictw księgozbioru podręcznego w znacznej części zostały zgromadzone pod koniec lat 70. i w latach 80. Nabytki pochodziły głównie z zakupu antykwarycznego realizowanego przez Lidię Czech i Witolda Smolarkiewicza⁹. W 1991 roku do kolekcji starych druków dołączono druki przejęte z bibliotek specjalistycznych Uczelni (Wydziału Filologicznego, Nauk o Ziemi, Nauk Społecznych, a także Prawa i Administracji). Ważnym przedsięwzięciem było opracowanie przez Lidię Czech *Katalogu starych druków w zbiorach Biblioteki Uniwersytetu Śląskiego* (Katowice 1996). Do czasu wprowadzenia całego zasobu starych druków do katalogu NUKAT będzie on podstawowym przewodnikiem po tej kolekcji.

W latach funkcjonowania Biblioteki Uniwersytetu Śląskiego w budynku przy ulicy Bankowej 14 integralną częścią Oddziału Zbiorów Specjalnych, a później Pracowni Zbiorów Specjalnych była Czytelnia Zbiorów Specjalnych, która została otwarta dla czytelników w październiku 1982 roku. Czytelnia Zbiorów Specjalnych dysponowała obszernym, ułożonym tematycznie księgozbiorem podręcznym z rozbudowanymi działami bibliologii, krajoznawstwa i sztuki. Każdą z dziedzin reprezentowały podstawowe informatory i źródła. Dział bibliologiczny zawierał księgozbiór z zakresu historii pisma, dziejów książki i drukarstwa, sztukę książki, edytorstwo, wydawnictwa bibliograficzne i katalogi, druki bibliofilskie (facsimilia, reprinty, cimelia i wydawnictwa rzadkie). Dział sztuki obejmował opracowania dotyczące architektury, malarstwa, rzeźby i grafiki wraz z monografiami artystów. Księgozbiór krajoznawczy zawierał słowniki geograficzne, opracowania z historii kartografii, księgi adresowe, drukowane katalogi, a także przewodniki turystyczne.

Źródłami informacji o zbiorach Czytelni były katalogi kartkowe: alfabetyczny, rzeczowy, katalog księgozbioru Zofii i Zygmunta Żuławskich, a także katalog fragmentu księgozbioru Bogdana Suchodolskiego (część obejmująca księgozbiór z zakresu sztuki). Bogaty księgozbiór Czytelni Zbiorów Specjalnych stanowił zaplecze dydaktyczne przede wszystkim dla badaczy i studentów kierunków humanistycznych, ale również stanowił pomoc dla bibliotekarzy oraz innych zainteresowanych osób.

Aktywność Oddziału Zbiorów Specjalnych przejawiała się również w działalności dydaktycznej i wystawienniczej. Formą działalności dydaktycznej prowadzonej przez Oddział były wykłady połączone z prezentacjami zbiorów starych druków i kolekcji literackiej Zygmunta Żuławskiego oraz książek bibliofilskich. Adresatami spotkań byli studenci kierunków humanistycznych (historii, historii sztuki, bibliotekoznawstwa, kulturoznawstwa i polonistyki). Dla uczniów szkół średnich organizowano pokazy mające charakter popularyzatorski¹⁰.

---

⁹ Witold Smolarkiewicz [biogram]. W: *Zmarli pracownicy Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach 1968–2008*. „Non omnis moriar”. Red. A. BARCIAK. Katowice 2008, s. 330–331.

¹⁰ M. KYCLER: *Działalność dydaktyczna Biblioteki Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach*. Katowice 2002, s. 8–9 (mps).

Odwiedzający BUŚ czytelnicy co kilka miesięcy mieli sposobność zapoznania się z bogato ilustrowanymi wystawami w gablocie Oddziału Zbiorów Specjalnych. Wystawy pod względem tematycznym były związane z profilem gromadzonych przez Oddział Zbiorów Specjalnych materiałów (np. *Polskie księgozbiory rodowe i fundacyjne, Książka drukowana – XV–XVII w.*), a także z ważnymi wydarzeniami z życia uczelni (*Jagiellońska gałązka – z dziejów Uniwersytetów – Jagiellońskiego i Śląskiego*) oraz rocznicami historycznymi (np. *Powstanie styczniowe – 135 rocznica wybuchu, Konstytucja 3-Maja w zbiorach uniwersyteckich*)¹¹.

W 2007 roku po reorganizacji struktury BUŚ, w miejscu Oddziału Zbiorów Specjalnych utworzono Pracownię Zbiorów Specjalnych będącą częścią Oddziału Udostępniania i Informacji Naukowej. Do zadań Pracowni Zbiorów Specjalnych należy przechowywanie i udostępnianie zbiorów specjalnych oraz współpraca w zakresie gromadzenia i opracowania z Oddziałem Gromadzenia, Uzupełniania i Opracowania Zbiorów BUŚ¹². Prowadzona jest także działalność dydaktyczna i popularyzatorska polegająca na organizowaniu zajęć i pokazów prezentujących głównie stare druki i druki bibliofilskie. Adresatami spotkań są głównie studenci kierunków humanistycznych, a także uczniowie szkół średnich.

Jednym z najważniejszych aspektów związanych ze zbiorami specjalnymi jest ich ochrona i właściwe przechowywanie. Zbiory specjalne przechowywane są w wydzielonym chronionym magazynie, zapewniającym optymalny klimat, czyli temperaturę od 16 do 20°C i wilgotność względną od 45 do 55% poprzez stosowanie klimatyzacji. Magazyn został wyposażony w metalowe regały z ruchomymi półkami zapewniające odpowiednie przechowywanie różnorodnych zbiorów. Warto nadmienić, że pomieszczenie pozbawione jest okien, co rozwiązuje problem ograniczenia i kontroli dostępu światła do zbiorów (światło przyczynia się do przyspieszania procesów starzenia papieru i innych materiałów). Część zbiorów (np. książki z niestabilnym blokiem lub pozbawione oprawy) została zaopatrzona w opakowania z tektur bezkwasowych. Zbiory poddawane są również dezynfekcji w komorze fumigacyjnej. W ostatnich latach w ramach współpracy z Pracownią Konserwacji Zbiorów Instytutu Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej Uniwersytetu Śląskiego wykonano między innymi pełną konserwację *Biblii Leopoldy*¹³.

Zbiory specjalne udostępniane są w wyznaczonej kabinie pracy indywidualnej. Prezentowane są głównie podczas zajęć i pokazów prowadzonych dla studentów kierunków humanistycz-

---

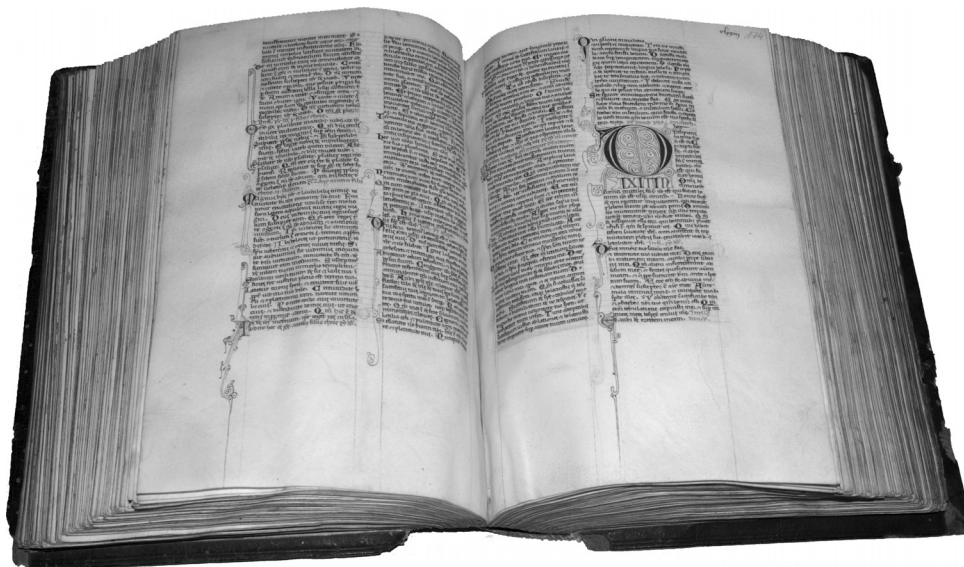
¹¹ Ibidem, s. 10.

¹² Aktualnie stare druki katalogowane są w bazie NUKAT. Pracami zajmują się pracownicy Oddziału Udostępniania Zbiorów i Informacji Naukowej: Mirosława Kucharczak, Maria Kyler, Marzena Smyła.

¹³ M. SMYŁA: *Konserwacja Biblii Leopoldy*. „Gazeta Uniwersytecka. Miesięcznik Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach” 2008, nr 3 (163). <http://gazeta.us.edu.pl/node/238431> [dostęp: 12.06.2017].

nych oraz innych zainteresowanych grup w sali seminaryjnej w ramach działalności edukacyjnej i popularyzatorskiej Pracowni¹⁴.

Najcenniejszą część zbiorów specjalnych BUŚ stanowi niewielka kolekcja rękopisów i starych druków. Najmniejszą grupę, liczącą zaledwie kilkanaście jednostek, stanowią rękopisy. Najstarsza i zarazem najcenniejsza jest łacińska *Biblia* z prologami. Pergaminowa księga powstała około połowy XIII wieku na terenie Francji. Teksty poszczególnych ksiąg biblijnych otwierają duże niebieskie lub czerwono-niebieskie inicjały z ornamentacją. Wykonane z niezwykłą lekkością motywy zdobnicze, w postaci rysowanych piórkciem czerwono-niebieskich smoków, na marginesach niektórych kart, reprezentują wysoki poziom artystyczny. W całym rękopisie występują czerwone i niebieskie inicjały, z charakterystycznymi dla rękopisów francuskich zdobieniami w kształcie „wąsów”: czerwonymi przy inicjałach niebieskich i jasnoniebieskimi przy inicjałach czerwonych.

Ilustr. 1. *Biblia łacińska z prologami – Stary i Nowy Testament. Pergamin, rękopis I poł. XIII wieku, Francja. Fot. Marzena Smyłła*

¹⁴ Zasady udostępniania zbiorów reguluje *Regulamin udostępniania zbiorów w CINiBA*.

Kolejnym rękopisem jest cyrylicka *Ewangelia* z pierwszej połowy XVII wieku. Księga zawiera cztery ewangelie (tetraevangelium) z przedmowami arcybiskupa Teofilaktesa z Ochrydy wraz z aparatem liturgicznym. W księdze znajduje się notatka – ostrzeżenie dla tych, którzy chcieliby ją z cerkwi zabrać i nakaz wspominania fundatorów księgi w modlitwie, przez korzystającego z niej duchownego¹⁵.

Zgromadzone stare druki (664 jednostki) charakteryzuje duża różnorodność tematyczna. Analiza treści dokumentów pozwala wyróżnić problematykę: teologiczną (*Biblie*, modlitewniki, zbiory kazań, księgi liturgiczne i in.), literacką, historyczną, polityczną i społeczną, językoznawczą (słowniki), informacyjną (encyklopedie). Wśród zgromadzonych druków znajdują się zarówno *polonika*, jak i druki obce, będące odzwierciedleniem twórczości naukowej i literackiej ubiegłych wieków, pochodzące z wielu ważnych ośrodków drukarstwa europejskiego; wydawnictwa o treści religijnej, dzieła literatury pięknej, prace poświęcone historii, geografii, sztuce, książki prawnicze, filozoficzne, słowniki i wielotomowe wydawnictwa encyklopedyczne¹⁶.

Jedynym inkunabułem jest dzieło Majmonidesa *Aphorismi secundum doctrinam Galeni*, rozprawa medyczna, podręcznik-kompedium oparty na dziełach Galena, komentarzach do aforyzmów Hipokratesa wydane w 1489 roku w Bolonii. Majmonides (1135–1204) był filozofem i teologiem żydowskim oraz lekarzem. Do najważniejszych jego dokonań należał najważniejszy średniowieczny komentarz do Talmudu – *Księga przykazań* (*Sefer ha-Micwot*).

Ilustr. 2. Jakub Wujek: *Postylla Catholica to jest Kazania na Ewangelia Niedzielne i odświątne przez cały rok*. Kraków, Drukarnia Siebeneicherowa, 1584. Fot. Marzena Smyłła

¹⁵ M. SMYŁŁA: *Dyskretny urok dawnych książek. Zbiory specjalne w Bibliotece Uniwersytetu Śląskiego*. „Gazeta Uniwersytecka. Miesięcznik Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach” 2009, nr 7, s. 12.

¹⁶ L. CZECH: *Katalog starych...*, s. 5–10.

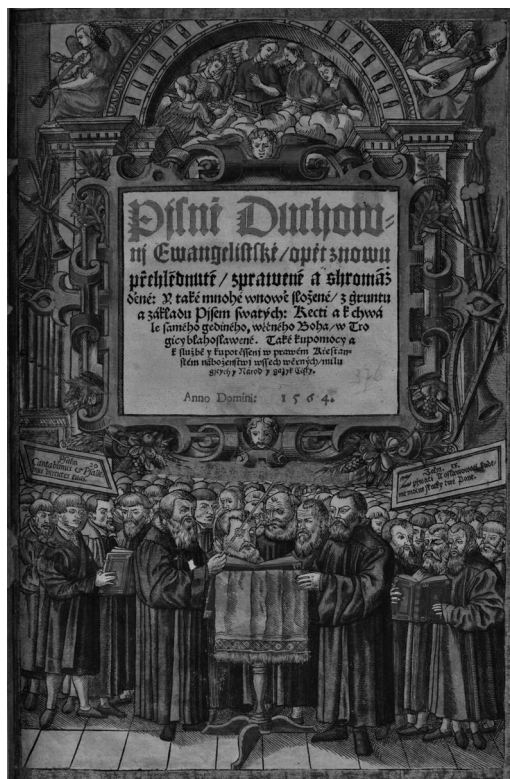
Najstarszym *polonikiem* jest druk cenionej krakowskiej oficyny Floriana Unglera *Ordo misse* J. Burcharda ze Strasburga z 1512 roku, przygotowany do wydania przez Stanisława Zaborowskiego (ceremonie mszalne i ich wykład). Drukowana dwubarwnie, czerwono-czarno, książka ozdobiona jest inicjałami z ornamentem wijących się łodyg roślinnych, liści i kwiatów.

W zbiorze *poloników* XVI wieku poczesne miejsce zajmują druki znamienitych oficyn krakowskich: Hieronima Wietora (Mikołaj Jaskier: *Iuris provincialis, quod Speculum Saxonum vulgo nuncupatur*, Kraków 1535), Marka Szarffenberga (*Missale Cracoviense pro itinerantibus*, Kraków 1545) i Łazarza Andrysowica (m.in. Stanisław Orzechowski: *Quincunx to jest wzór Korony Polskiej na cynku wystawiony*, Kraków 1564).

Niezwykle cenne są również edycje *Biblii* i *postylle*, wśród których na szczególną uwagę zasługują bogato ilustrowane drzeworytami dzieła: *Biblia* w tłumaczeniu Jana Leopolity wydana w Krakowie w drukarni Mikołaja Szarffenbergera (1577) oraz *Postylla Catholica to jest Kazania na Ewangelie Niedzielne i odświeżne przez cały rok* Jakuba Wujka wydana w Drukarni Siebeneicherowej (1584).

Unikatowym dziełem jest wspaniały, bardzo piękny, iluminowany kancjonał braci czeskich *Písň duchovní evangelistské* wydany w Ivančicach przez typografa Václava Solina w 1564 roku. Kancjonał charakteryzuje bogata i staranna szata graficzna. Teksty ozdobione są bardzo pięknymi inicjałami i drzeworytami ilustrującymi sceny z Nowego Testamentu, wszystkie strony dodatkowo zdobią listwy drzeworytowe zamykające tekst w ozdobnych ramkach. Księga w całości została iluminowana z niezwykłą starannością i estetycznym wyczuciem. Uwagę przykuwają złożenia miniatur i ważniejszych części tekstu oraz złożone brzegi.

Z druków obcych w zbiorze znajdują się książki pochodzące ze znanych europejskich oficyn Elzevirów (*Respublica, sive status regni Po-*

Ilustr. 3. *Písň duchovní evangelistské*. [Ivančice, Tiskárna Jednoty bratrské], 1564. Fot. Marzena Smyłła

loniae, Lithuaniae, Prussiae. Lugduni Batavorum 1627), druk Plantina (I. Lipsius: *Admiracda sive De manitudine Romana libri quattuor*. Antverpiane 1598), XVIII-wieczne, bardzo elegancie paryskie druki Didotów (J.B. Molière: *Oeveres*. Paris 1798) czy bogato zdobione miedziorytami druki Antoniego Zatty (L. Ariosto: *Orlando furioso*. Venzia 1772). Imponująco prezentują się na półkach bibliotecznych oświeceniowe wielotomowe monumentalne dzieła, jak np. słynna francuska *Encyclopédie ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers... par une Société de gens de lettres*, opracowana przez D. Diderota i J. d'Alemberta, wydana w Genewie (Pellet, 1777–1779).

Choć w zbiorach kartograficznych zdecydowanie przeważa kartografia współczesna, to wśród map i atlasów można odnaleźć cenne i ciekawe pozycje. Do najcenniejszych należy XVIII-wieczny *Atlas Silesiae id est Ducatus Silesiae* Wielanda i Schubartha. Ten przepiękny zbiór map pochodzący z 1750 roku jest dziełem wydawnictwa spadkobierców Homanna w Norymberdze. Atlas składa się z mapy ogólnej Śląska, map Dolnego i Górnego Śląska, mapy diecezji śląskiej oraz 16 szczegółowych map księstw.

Do szczególnie cennych kolekcji zbiorów specjalnych zaliczamy księgozbiór należący do Zofii i Zygmunta Żuławskich. Bibliofilską kolekcję książek zakupiła Biblioteka Główna Uniwersytetu Śląskiego w 1977 roku. Obejmuje on około 1 700 wol., z czego 176 to starodruki, a pozostała część to książki XIX-wieczne oraz z pierwszej połowy XX wieku¹⁷.

Kolekcja książek stanowi przykład księgozbioru prywatnego. W księgozborze dominuje literatura piękna, dopełnieniem są prace z zakresu krytyki literackiej, historii literatury, dziejów kultury, książki filozoficzne, prace historyczne, publicystyczne, pisma podróżnicze, a także pamiętniki i dzienniki. Zgromadzone książki reprezentują kolejne epoki literackie od renesansu po wydawnictwa z czasów drugiej wojny światowej. Odnajdujemy wśród nich szereg dzieł reprezentatywnych dla poszczególnych epok i twórców. Najsłabiej liczbowo reprezentowana jest literatura staropolska, najpełniej wiek XIX i XX¹⁸.

Wśród druków XIX- i XX-wiecznych szczególną wartość mają pierwodruki i edycje utworów wydanych za życia ich twórcy, wydawnictwa rzadkie, bibliofilskie, pięknie ilustrowane, egzemplarze z dedykacjami autorskimi i marginaliami, z ciekawymi znakami proveniencyjnymi, z zachowanymi okładkami nakładowymi lub w artystycznych oprawach introligatorskich. Wiele książek poprzez odpowiedni dobór ilustracji, krój pisma, sposób łamania tekstu, z niepozornego przedmiotu codziennego użytku staje się dziełem sztuki.

---

¹⁷ Patrz szerzej: M. SMYŁŁA: *Księgozbiór Zygmunta Żuławskiego – rekonesans badawczy*. W: *Biblioteka otwarta...*, s. 225–241.

¹⁸ Ibidem, s. 230.

Do niezwykle cennych pozycji księgozbioru Żuławskich należą petersburskie i paryskie edycje dzieł Mickiewicza, szczególnie pierwsze wydania: *Pana Tadeusza* (Paryż 1834) oraz trzeciej części *Dziadów* która ukazała się w IV tomie pt. *Poezyje A. Mickiewicza* (drukowana u A. Pinarda, 1832)¹⁹.

Uwagę zwracają również minimalistyczne i eleganckie książki oraz okładki projektowane przez Stanisława Wyspiańskiego dla siebie oraz przyjaciół. Książka dla Wyspiańskiego nie była jedynie formą zapisu tekstu, ale zachęcała do poszukiwań nowych rozwiązań typograficznych i plastycznych. Wyspiański stworzył indywidualny nowoczesny styl, częściowo inspirowany polskimi motywami ludowymi, ale przede wszystkim posługujący się ornamentami w kształcie lekko stylizowanych kwiatów. Elementy zdobnicze i ich rozplanowanie na płaszczyźnie strony zawsze były podporządkowane całej kompozycji, z odpowiednio dobranym krojem i wielkością czcionek. Harmonijnie zaplanowany kontrast między czernią druku a bielą niezadrukowanego papieru stanowił dopełnienie całości²⁰.

Sześć wierszy Tytusa Czyżewskiego i trzyście drzeworytów Tadeusza Makowskiego na ręcznie czerpanym papierze złożyło się na *Pastorałki*, które są jedną z najpiękniejszych książek XX wieku. Opublikowano ją w Paryżu w 1925 roku nakładem Polskiego Towarzystwa Przyjaciół Książki, ukazało się 520 numerowanych eg-

Ilustr. 4. *Respublica Siue Status Regni Poloniae, Lituaniae, Prussiae, Livoniae etc. diuersorum Autorum.* Lugduni Batavorum. [Leiden], ex Officina Elzeviriana, 1627

¹⁹ Ibidem, s. 235; EADEM: *Dyskretny urok...*, s. 13–14.

²⁰ EADEM: *Dyskretny urok...*, s. 14.

zemplarzy, podpisanych przez prezydium Towarzystwa. W zbiorach BUŚ znajduje się sygnowany egzemplarz o numerze 54.

Wśród druków bibliofilskich uwagę przykuwa między innymi *Dziesięć ballad o powsinogach beskidzkich* Emila Zegadłowicza zilustrowanych dziesięcioma drzeworytami barwnymi Zbigniewa Pronaszki. Książka została opublikowana w Poznaniu w 1929 roku przez Towarzystwo Bibliofilów Polskich w nakładzie 350 egzemplarzy (BUŚ posiada egzemplarz nr 349). Edycja opracowana pod kierunkiem Jana Kuglina jako pierwsza książka wydrukowana nowym typem czcionki, tzw. antyką Jeżyńskiego, w 1930 roku została zaprezentowana na wystawie najpiękniejszych książek świata w British Museum w Londynie²¹.

Interesujące ze względu na swą formę wydawniczą odmienną od tradycji europejskiej są książki orientalne. Jedną z nich (*Trois reflexions: conte du vieux Japon*) to japońskie baśnie wydane po francusku (tł. J. Dautremer) w Tokio przez wydawnictwo Takejiro Hasegawa w roku 1934. Jest to książka w tradycyjnym japońskim stylu; jednostronnie zadrukowane karty bibuły (krepy) składano na połowę i wiązano przy brzegu. Kolejna to przepiękny album (*Beijing Rong bao zhai shi jian pu*) wydrukowany w tradycyjnej chińskiej metodzie druku kolorowego przedstawiający pejzaże, zwierzęta i kwiaty. Dzieło zawiera między innymi prace Qi Baishi. Album wydrukowano na delikatnej bibule. Książkę tworzą dwa zeszyty przechowywane w futerale z pokrytego żakardową tkaniną grubego kartonu²².

Szczególne miejsce wśród zbiorów specjalnych BUŚ zajmuje Kolekcja Franciszki i Stefana Themersonów. Zbiory związane z działalnością artystyczną małżeństwa Themersonów zostały przekazane Uniwersytetowi Śląskiemu przez Themerson Archive w Londynie.

Kontakty ze spadkobierczynią Themersonów – Jasią Reichardt – nawiązano w 1999 roku. Dzięki staraniom władz Wydziału Filologicznego i Instytutu Nauk o Literaturze Polskiej partiami przywożono z Londynu materiały, które stały się podstawą utworzonego Archiwum Themersonów w Polsce. Zbiory były przechowywane w wydzielonych pomieszczeniach Biblioteki Polonistycznej. Archiwum funkcjonowało na mocy zarządzenia ówczesnego Rektora Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach prof. dra hab. Tadeusza Sławka²³.

Archiwum Themersonów w Polsce rozpoczęło oficjalną działalność w listopadzie 2002 roku przy Wydziale Filologicznym Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. W 2013 roku zostało prze-

---

²¹ Ibidem.

²² Ibidem; M.J. KÜNSTLER: *Mały słownik sztuki chińskiej*. Warszawa 1996, s. 108.

²³ Zarządzenie nr 59 Rektora Uniwersytetu Śląskiego z dnia 30 sierpnia 2002 r. w sprawie zasad funkcjonowania w Uniwersytecie zbiorów pod nazwą „Archiwum Franciszki i Stefana Themersonów”. <http://bip.us.edu.pl/sites/bip.us.edu.pl/files/zarz200259.pdf> [dostęp: 12.06.2017].

niesione do Centrum Informacji Naukowej i Biblioteki Akademickiej, gdzie funkcjonuje w oparciu o zarządzenie Rektora Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach prof. dra hab. Wiesława Banysia. Od tej pory stanowi część zbiorów Biblioteki Uniwersytetu Śląskiego pod nazwą „Kolekcja Franciszki i Stefana Themersonów”²⁴.

Kolekcję tworzą materiały przekazane do Katowic z londyńskiego Themerson Archive przez Jasię Reichardt i Nicka Wadley’a. Zbiory obejmują m.in. książki Themersonów, publikacje prowadzonego przez Themersonów w Londynie wydawnictwa Gaberbocchus, oryginalne rysunki Stefana i Franciszki, projekty okładek książkowych, fotografie, bogaty zbiór obcojęzycznych zaspisism awangardowych stanowiący niegdyś własność Stefana, rękopisy i maszynopisy, plakaty, a także memorabilia²⁵.

Franciszka i Stefan Themersonowie to przedstawiciele XX-wiecznej sztuki awangardowej. Franciszka była malarką, ilustratorką, projektowała scenografie teatralne. Stefan był pisarzem. Pracowali osobno, ale ich twórczość filmowa i wydawnicza w przeważającej części jest efektem artystycznej współpracy.

W latach 30. XX wieku byli skoncentrowani na twórczości filmowej. Wówczas utworzyli w Warszawie Spółdzielnię Autorów Filmowych. Jej członkami byli m.in. Aleksander Ford, Wanda Jakubowska, Witold Lutosławski. Ich ówczesna twórczość przepadła w czasie wojny. Ich późniejszy film – *Przygody człowieka poczciwego* – trwale wpisał się w historię kina i jest wymieniany obok osiągnięć Luisa Buñuela, Mana Ray’a, Fernanda Legera i Hansa Richtera. W latach 40. Themersonowie znaleźli się w Londynie. W 1948 roku założyli wydawnictwo Gaberbocchus Press, które w ciągu 31 lat działalności wydało około 60 bardzo oryginalnych książek. Wydawnictwo Gaberbocchus opublikowało między innymi pierwsze angielskie edycje *Króla Ubu* Jarry’ego, *Ćwiczenia stylistyczne* Queneau, a także *Kaligramy* Apollinaire’a.

Pod koniec lat 50. w piwnicy wydawnictwa Themersonowie prowadzili klub dyskusyjny Common Room, na którego spotkaniach bywał między innymi Bertrand Russell, brytyjski filozof, matematyk, laureat nagrody Nobla w dziedzinie literatury.

Po włączeniu Kolekcji Themersonów do zbiorów BUŚ przygotowano i zaprezentowano wystawę prezentującą dorobek wydawniczy Franciszki i Stefana Themersonów zatytułowaną „Gaberbocchus Press. Niezgoda na konformizm”. Wystawa była prezentowana w Holu Głównym CINIb-y

---

²⁴ Zarządzenie nr 28 Rektora Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach z dnia 19 lutego 2013 r. w sprawie zasad funkcjonowania w Uniwersytecie Śląskim w Katowicach zbiorów pod nazwą „Kolekcja Franciszki i Stefana Themersonów”. <http://bip.us.edu.pl/sites/bip.us.edu.pl/files/zarz201328.pdf> [dostęp: 12.06.2017].

²⁵ *Archiwum Themersonów w Polsce*. Red. A. DZIADEK, D. ROTT przy współudziale K. BYTOMSKIEJ. Katowice 2003.

(od 9 czerwca do 10 lipca 2015 roku)²⁶ oraz w Muzeum Żydów Mazowieckich w Płocku (od 22 października do 11 listopada 2015 roku) w ramach Festiwalu Themersonów²⁷.

Interesującym nabytkiem ostatnich lat jest zbiór fotografii włoskiego artysty Franco Zecchina zatytułowany *Śląsk, jakiego nie chcemy oglądać*²⁸.

W październiku 2014 roku Centrum Studiów nad Człowiekiem i Środowiskiem przy Uniwersytecie Śląskim w Katowicach w trosce o właściwe przechowywanie i udostępnianie przekazało wystawę fotografii Franco Zecchina do zbiorów specjalnych Biblioteki Uniwersytetu Śląskiego. Cykl zdjęć tworzy 49 czarno-białych fotografii o wymiarach 30–40 cm.

Franco Zecchin to ceniony i znany artysta. Urodził się w roku 1953 w Mediolanie. W roku 1975 przeniósł się do Palermo, gdzie zajął się profesjonalnym fotografowaniem. Głównymi tematami jego fotografii był mafia, korupcja w polityce oraz warunki życia na Sycylii. W roku 1977, wraz ze słynną fotograf Letizią Battaglią, założył Centrum Kultury na Rzecz Fotografii, a w roku 1980 był jednym z fundatorów Centrum Dokumentacji Przeciwno Mafii – „G. Impastato”. W roku 1988 został członkiem Agencji Magnum. Międzynarodową sławę przyniosły mu zdjęcia wykonane na Sycylii w latach 1975–1993²⁹. W latach 1990–1995 podróżował w różne zakątki świata, sfotografował wówczas kilkanaście plemion nomadów i sposób ich życia. W swoich aktualnych pracach koncentruje się na fotografowaniu przestrzeni publicznej i relacji społecznych.

Fotografie Franco Zecchina znajdują się w zbiorach między innymi Rochester International Museum of Photography³⁰.

O pobycie na Śląsku Zecchin pisał: „W okresie od września 1990 roku do maja 1991 roku przez cztery miesiące fotografowałem Śląsk. Odwiedzałem szpitale, kliniki, centra rehabilitacji, fabryki, kopalnie, wysypiska śmieci, szkoły, domy robotników, stadiony, kościoły, cmentarze. Wędrowałem przez miasteczka regionu, mijając ludzi, wstępując do piwiarni, sklepów, jeżdżąc tramwajami i autobusami. Pracowałem w kontakcie z lekarzami, terapeutami, epidemiologami, naukowcami, policją i kryminologami, księżmi, nauczycielami, etnografami, administracją miejską i wojewódzką”³¹. Zecchim fotografował ludzi i zdegradowany przez przemysł krajobraz.

---

²⁶ *Wystawa niezgoda na konformizm*. http://www.ciniba.edu.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=1171%3Awystawa-ptqniezgodan-na-konformizmq&catid=69%3Awiadomoci&Itemid=14&lang=pl [dostęp: 11.01.2017].

²⁷ *Skarpa 2015. Program Festiwalu Themersonów*. http://themerson.pl/?page_id=2943 [dostęp: 11.01.2017].

²⁸ F. ZECCHIN: *Śląsk jakiego nie chcemy oglądać*. Red. i tł. M. CHRAŚCINA. Katowice 1993.

²⁹ Ibidem, s. [63].

³⁰ Ibidem.

³¹ Ibidem, s. [3].

Omawiany zbiór fotografii był prezentowany na początku lat 90. XX wieku oraz w październiku 2015 roku. Dzięki współpracy Biblioteki Uniwersytetu Śląskiego oraz Fundacji Centrum Fotografii w Bielsku-Białej cykl zdjęć *Śląsk, jakiego nie chcemy oglądać* można było obejrzeć podczas FotoArtFestivalu w Bielsku Białej. Franco Zecchin uświetnił wydarzenie swoją obecnością³².

Warto wspomnieć także o jeszcze jednej grupie nabytków z ostatnich lat. Mianowicie o muzealiach – replikach prac rzeźbiarskich ofiarowywanych przez Uniwersytet Śląski osobom, które wyróżniono doktoratami *honoris causa*. Są wśród nich prace cieszyńskiej artystki Krystyny Pasterczyk³³ wykonane między innymi na okoliczność nadania tytułu *honoris causa* UŚ Sławomirowi Mrożkowi (praca *Fryderyk dla Mrożka* pozycja nr 7 z serii „Biblioteka Honoris”) czy dzieła wykonane dla prof. Christiana von Bara (praca *Lex naturalis*; pozycja nr 7 z serii „Biblioteka Honoris”).

Zbiory specjalne, choć stanowią niewielką część zbiorów Biblioteki Uniwersytetu Śląskiego, są ważnym i ciekawym uzupełnieniem zasobów bibliotecznych, wnoszą istotny wkład w działalność księżnicy.

Bibliografia

- 6 Foto Art Festiwal. Bielsko-Biała 16–30 października 2015. <http://www.fotoartfestival.com/> [dostęp: 11.01.2017].
- Archiwum Themersonów w Polsce. Red. A. DZIADEK, D. ROTT przy współudziale K. BYTOMSKIEJ. Katowice 2003.
- Biblioteka Uniwersytetu Śląskiego. Zbiory specjalne. Tekst L. CZECH, red. D. ROTT. Katowice 2004.
- CZECH L.: Katalog starych druków w zbiorach Biblioteki Uniwersytetu Śląskiego. Katowice 1996.
- dr hab. Krystyna Pasterczyk [biogram]. <http://archiwum.instytut sztuki.us.edu.pl/kr/krystyna-pasterczyk> [dostęp: 18.01.2017].
- JAZDON A.: Zbiory specjalne – luksus czy narodowy obowiązek? W: *Stan i potrzeby polskich bibliotek uczelnianych. Materiały ogólnopolskiej konferencji naukowej. Poznań 13–15.11.2002*. Red. A. JAZDON, A. CHACHLIKOWSKA. Poznań 2002, s. 149–153.
- KÜNSTLER M.J.: *Mały słownik sztuki chińskiej*. Warszawa 1996.
- KYCLER M.: *Działalność dydaktyczna Biblioteki Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach*. Katowice 2002 (mps).
- KYCLER M.: *Rozwój kwalifikacyjny kadry Biblioteki Uniwersytetu Śląskiego w latach 1968–2007*. W: *Biblioteka otwarta. Wczoraj i jutro Biblioteki Uniwersytetu Śląskiego*. Red. M. KYCLER, D. PAWELEC. Katowice 2008, s. 23–38.

---

³² 6 Foto Art Festiwal. Bielsko-Biała 16–30 października 2015. <http://www.fotoartfestival.com/> [dostęp: 11.01.2017].

³³ Dr hab. Krystyna Pasterczyk [biogram]. <http://archiwum.instytut sztuki.us.edu.pl/kr/krystyna-pasterczyk> [dostęp: 18.01.2017].

- MOLEND A., DZIADKIEWICZ W.: *Biblioteka Główna UŚ – coraz lepiej służyć działalności uczelnianej*. „Biuletyn Informacyjny Uniwersytetu Śląskiego” 1980, nr 3 (33), s. 62–68.
- Skarpa 2015. Program Festiwalu Themersonów. http://themerson.pl/?page_id=2943 [dostęp: 11.01.2017].
- SMYŁŁA M.: Dyskretny urok dawnych książek. *Zbiory specjalne w Bibliotece Uniwersytetu Śląskiego*. „Gazeta Uniwersytecka. Miesięcznik Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach” 2009, nr 7, s. 12–14.
- SMYŁŁA M.: *Konserwacja Biblii Leopoldy*. „Gazeta Uniwersytecka. Miesięcznik Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach” 2008, nr 3 (163), s. 12. <http://gazeta.us.edu.pl/node/238431> [dostęp: 12.06.2017].
- SMYŁŁA M.: *Księgozbiór Zygmunta Żuławskiego – rekonesans badawczy*. W: *Biblioteka otwarta. Wczoraj i jutro Biblioteki Uniwersytetu Śląskiego*. RED. M. KYCLER, D. PAWELEC. Katowice 2008, s. 225–241.
- Sprawozdania z działalności Biblioteki Głównej i bibliotek wydziałowych za rok 1978*. Katowice 1979 (mps).
- Sprawozdanie z organizacji Oddziału Zbiorów Specjalnych w okresie od X 1978 r. do końca XII 1979 r.* Katowice 1980 (mps).
- Witold Smolarkiewicz [biogram]. W: *Zmarli pracownicy Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach 1968–2008*. „Non omnis moriar”. Red. A. BARCIAK. Katowice 2008, s. 330–331.
- WOJTEK K.: *Trzy w jednym, czyli Biblioteka Wydziału Filologicznego Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach*. „Nowa Biblioteka” 2011, nr 1 (8), s. 127–139.
- Wystawa niezgoda na konformizm*. http://www.ciniba.edu.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=1171%3Awystawa-ptqniezgoda-na-konformizm&catid=69%3Awiadomosci&Itemid=14&lang=pl [dostęp: 11.01.2017].
- Zarządzenie nr 28 Rektora Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach z dnia 19 lutego 2013 r. w sprawie zasad funkcjonowania w Uniwersytecie Śląskim w Katowicach zbiorów pod nazwą „Kolekcja Franciszki i Stefana Themersonów”*. <http://bip.us.edu.pl/sites/bip.us.edu.pl/files/zarz201328.pdf> [dostęp: 12.06.2017].
- Zarządzenie nr 59 Rektora Uniwersytetu Śląskiego z dnia 30 sierpnia 2002 r. w sprawie zasad funkcjonowania w Uniwersytecie zbiorów pod nazwą „Archiwum Franciszki i Stefana Themersonów”*. <http://bip.us.edu.pl/sites/bip.us.edu.pl/files/zarz200259.pdf> [dostęp: 12.06.2017].
- ZECCHIN F.: *Śląsk jakiego nie chcemy oglądać*. Red. i tł. M. CHRAŚCINA. Katowice 1993.

Streszczenie

Niniejszy artykuł podejmuje kwestie związane ze zbiorami specjalnymi w Bibliotece Uniwersytetu Śląskiego. Opisuje historię, zbiory i działalność Oddziału Zbiorów Specjalnych w BUŚ, a od 2007 roku Pracowni Zbiorów Specjalnych. Ponadto w artykule dokonano krótkiego przeglądu i zaprezentowano wybrane zbiory specjalne (m.in. pochodzące z kolekcji starych druków, księgozbioru Zofii i Zygmunta Żuławskich, Kolekcji Franciszki i Stefana Themersonów).

Słowa kluczowe:

zbiory biblioteczne, zbiory specjalne, stare druki, historia biblioteki, księgozbiór Zofii i Zygmunta Żuławskich, Kolekcja Franciszki i Stefana Themersonów